

TÜRKÇEDE FİİL BİRLEŞMELERİ

ANNEMARIE VON GABAİN

Not : “Osmanlıca,, adı altında 1453 ten Türkiye’de Lâtin alfabesinin kabulüne kadar geçen devrede kullanılan yazı dilini kastediyorum. Bundan önceki devirde kullanılan dile “eski Osmanlıca”, bundan sonra kullanılan dile de “Türkiye Türkçesi,, adını veriyorum.

Eski Türkçede, yani İslâmlıktan önceki yazıtların ve yazmaların dilinde fiil birleşmeleri çok yayılmış ve gelişmişti. Daha sonraki lehçelerde gördüğümüz fiil birleşmeleri bu eski devre çıkar. G. R. Rahmeti Arat “Hilfsverben und Verbaladverbien im Altaischen-Altaycada yardımcı fiiller ve verbal zarflar” (S. 4-25) adlı yazısında yeni lehçelerdeki fiil birleşmeleri hakkında dikkate lâyük izahlar ileri sürmüştü. Bu fiil birleşmeleri, sonsuz mâna inceliklerini ve zaman ve (slavistler tarafından kullanılan bir tâbirle söyliyelim :) “eylem çeşitleri” nin muhtelif derecelerini göstermek suretiyle dile son derece zengin ifade imkânı verirler. Türkiye ağızlarında birtakım çok eski hususiyetlere raslanmakla beraber, fiil birleşmelerinin gittikçe azaldığı göze çarpıyor. J. Deny’nin klâsik gramerinde ve liselerin dil bilgisi kitaplarında bu birleşmeler hakkında birçok bilgiler verilmiş, fakat benim bildiğime göre, bu hususta hususî bir araştırma yapılmamıştır. İşte, biz bu yazımızda fiil birleşmelerinin muhtelif gruplarını tesbit etmek ve hususiyetlerini açıklamak istiyoruz.

Birbirine bağlı iki fiil şeklinin sıkı surette birleşmesinden meydana gelen ve yalnız bir oluş anlatan fiil birleşmelerinin birinci kısmı, yeni fikir nüansları veren bir zarf değildir. Bu türlü fiil birleşmeleri meselâ AGr’te eski Türkçe için tesbit edildiği gibi, üç kısma ayrılabilir: Bunlar I. esas mânayı taşıyan bir fiil ile bir yardımcı fiilden, II. bir esas fiil ile bir *deskriptif* fiilden veya III. bir esas fiil ile modal bir yardımcı fiilden meydana gelebilir. Eski Osmanlıcada oldukça yayılmış olan bu üç fiil birleşmesi Osmanlıcada azalmış ve nihayet Türkiye Türkçesinde daha da azalarak bunların yerine bazan nominal şekiller geçmeye başlamıştır.

I. grup : Yardımcı bir fiil (J. Marouzeau, *Lexique de terminologie linguistique*, Paris 1933), asıl fiil (ben esas fiil demek is-

tiyorum) ile çekim şemasına giren verbal bir ifade meydana getirir. Esas fiilin yardımcı fiil ile bağlanması J. Deny tarafından etraflı surette araştırılmıştır. Bu sebeple, bu grupu burada Deny'ye dayanmak suretiyle ancak kısa bir şekilde izaha çalışacağım.

Osmanlıcada 8 esas fiil şekli veya verbum finitum vardır : 1. *var-ıyor*. (19-20. sayfaya bk.), 2. *var-ır* (verbal isim), 3. *var-muş* (verbal isim), 4. *var-acak* (Bu şekil eski Türkçede geçmez. Brockelmann, Aosm. Studien I, ZDMG 1919 : *-acak* ile yapılan şeklin yanında, "yaptıkça", "yaptığı için" mânasına gelen *-cağaz* ile yapılan bir şekil de geçer. Buna dayanarak, *-acak* ile yapılan şeklin, mânaya kuvvet veren bir veya iki edat (+*cak* ve +*az*) ilâvesiyle *-ga >-a* veya *-gı >-ı* ile yapılmış verbal bir isim olduğu söylenebilir. Meselâ Türkiye Türkçesinde kullanılan *adam+cag+az* "adamcağız,, gibi. "Yaptıkça" ve "yaptığı için,, sözlerindeki zaman ve sebep ifadeleri tâlidir. *-sar*'da olduğu gibi (25-26. sayfaya bk.), 5. *var-a* (eski *-ğa*'dan; eski Türkçede bu şekil de geçmez, fakat Kb'de hem *-ğa*, hem de bunun *i* ünlemi ile birleşmesinden meydana gelen *-ğa + y* şekline raslanır. Bu sonuncu şekil eski Türkçede de geçer ve burada bir dileğe benzer bir futurum mânası vardır.) 6. *var-malı* (<*-ma+lığ*'dan; eski Türkçede kullanılan *-ğu+luk* gerek şekil, gerek mânâ bakımlarından *-ma+lığ*'a benzer; her iki halde de *-ma* ve *-ğu* ile soyut bir verbal isim yapılmış ve bunlara bir yandan +*lığ*, bir yandan da +*lık* eki ilâve edilmiştir.). 7. *var-dı* (+*ı* iyelik eki almış *-t* ile yapılmış verbal isim) ve 8. *var-sa* (25-26. sayfaya bk.). Yukarıda zikredilen ilk 6 şekil, **i-* yardımcı fiilinin 4 şekli (*i-di*, *i-se*, *i-miş* gibi yüklem şekilleri veya *i-ken* zarf şekli) ile birleştirilebilir. Bundan başka, bu birleşmelerde, *var-ıyor idim* şekli yanında kullanılan *var-ıyor±dum* şeklinde olduğu gibi, yardımcı fiilin ilk vocali (**i-*) düşebilir. Şahıs işareti iki kısımdan yalnız birine getirilir : (D 442) *sevdiyd+im* veya *sevd+im idi* ; (D 443) *sevdi ise+m* veya *sevd+im ise*. Bunun gibi, *-ma-* olumsuzluk eki de birçok fiil birleşmelerinde ya 1. veyahut da 2. kısma getirilebilir: (D 513) *yaz-ma-muş ol-* veya *yaz-muş ol-ma-*. Esas fiilin 6 şekli, türemelerinden de anlaşıldığı gibi, nominal kökten çıkmadığıdır. Yalnız, *-ıyor*, *-a* ve *-malı* şekilleri bugün yüklem olarak kullanılır ve nominal olarak - attributum veya subjectum-kullanılamazlar; Deny (D 927) Azerî sahasında bu şekillerin nominal kullanıldığının son izlerini kaydetmiştir. **i-*'den yapılamıyan şekillerin yerine *ol-*'dan yapılmış şekiller kullanılır. Bu sebeple, bu fiil birleşmelerinde

yardımcı fiil her hangi bir ek alabilir; birleşme bir cümleyi tamamlıyorsa, verbum finitumdur; birleşme bir attributum olursa, yardımcı fiil nominal bir şekil alır; birleşme adverbial bir ifade - bu tâbiri arasına kullanılan ve tamamıyla yersiz olan "yardımcı cümle" yerine kullanıyorum - sonunda geçiyorsa, yardımcı fiil bir konverbum şekli alır. (Mongolistler tarafından kullanılan ve Türk dilleri içinde çok uygun gelen bu tâbir, bir verbum finitum şekli mânasına gelmez, yani konverbum bir cümleyi tamamlayamaz. Meselâ Türkiye Türkçesinde kullanılan *gel-ip, gel-e, gel-eli, gel-ince, gel-erek* ve *gel-irken* şekilleri gibi. Buna mukabil *gel-miş, gel-ir, gel-ecek, gel-esi* ve *gel-meli* şekilleri nominaldir; son 5 şekilden başka, *gel-iyor, gel-di* şekilleri *gel-e* dilek şekli ve emir şekilleri verbum finitumdur.) - Bu fiil birleşmeleri, zamanı (tempus) (geçmiş, uzak geçmiş v. s.) ve tarzı (modus) (bildirme, gerçeksizlik v. s.) basit fiillerden daha tam olarak ifadeye yararlar. *i- yerine *ol-* veya *bulun-* yardımcı fiilleri kullanıldığı takdirde, yani *yaz-ar i-dim* şekli yerine *yaz-ar ol-dum* şekli istimal edilirse, (D 511 ve müteakip s.) hususi bir kılınış - bir başlangıç? - ifade eder: *az ye-r ol-du* "az yemeğe başladı". - *-miş ol-* takımı - Deny'ye (D 831) göre - tahakkuk etmiş gibi gösterilen bir oluşu ifade eder. Bu fiil birleşmelerinde arasına yardımcı fiil olarak *dur-* da kullanılır. *Deskriptif* bir fiil olarak (19. sayfaya bk.) başka bir birleşme şeklinde geçen bu fiilin ayrı bir fonksiyonu vardır: meselâ (D 406) **sevmişim tur-ur* (haplologie ile) > **sevmişim tur* > *sevmişimdir*. Yardımcı fiil vazifesi gören *tur-* burada vokal uyumu, dudak benzeşmesi ve söz başındaki konsonant kaidelerine uyan bir ek haline gelmiştir. Bu +*dur* çok defa *-miş, -acak* ve *-malı* şekillerinin yalnız 3. şahıs işareti olarak kullanılır.

Fiil birleşmelerinin ifade ettiği mâna inceliklerinin ve şahıs işaretlerinin muhtelif yerlerde bulunması sebeplerinin örneklere dayanılarak açıklanmasını Türk meslektaşlarımızdan bekliyorum!

II. grup : Fiil birleşmelerinin başka bir çeşidi de *logique* bir esas fiil ile ona ilâve edilen *deskriptif* bir fiilden meydana gelir (*deskriptif fiil* tâbiri daha P. Melijoranskiy'nin "Syntax kirghize" inde geçer, Muséon 1922). Bu grupla I. grup arasındaki en göze çarpıcı fark, esas fiilin bir verbum finitum olmayıp, *-a, -ı, -u* veya *-p* ile yapılmış konverbal bir şekil olmasıdır. (*Deskriptif* fiil aslında fiil birleşmesinde kendi mânasını hemen tamamıyla kaybetmiş normal bir esas fiildir. Bu fiil, birleşmede esas fiilin kılınış çeşidini göstermeğe yarar.

Deskriptif fiilin esas mânası çok defa bir hareket, menf bir hareket, yani bir duraklamadır : *dur-*, *gel-* *git-*, *var-*, *kal-*, *düş-*. Bunlara *ko-*, *tut-*, *ver-* gibi yalnız ellerin hareketini anlatan fiiller getirilir. “Yanılmak, isabet etmemek” mânasına gelen *yaz-* fiili de belki buraya girer.

1. *dur-* (eski Osmanlıcada ve Osmanlıcada çok defa *tur-* şekli de geçer) fiil birleşmesinde bir oluş veya kılışın -veya bir halin ?-biran için oluşunu veya sürüşünü gösterir. Emir olarak kullanıldığı takdirde, oluşun kesinliğini ifade eder.

(D 517 eski Osmanlıca) *nazar kıl-ı tur-urdunguz*

(D 517) *yorı-yu tur-urken*

(Du 92) *sat-a dur-urlar*

(Du 114) *ben bu vezirlerin kör-e tur-urum*

(Du 115) *çoban bu sözleri ezberle-yü tur-urken*

(TB 157) *kaç-a dur-ur*

(TB 157) *ang-a tur-*

(Z II, XVIII) *bak-a dur-urdunguz.*

(D 517) *sen gid-e dur!*

(TB 157) *um-a dur!*

(TB 157) *gel-i dur-ğil* “sık sık gel”.

Esas fiil daha çok -p’li şekilde bulunur :

(D 517) *bunlar otur-up dur-urken*

(D 517) *gör-üp dur-ur mu sun?*

(Du 92) *bundan i’râz ed-üb tur-uruz* “bunu terketmekteyiz”.

(Du 92) *sarımsaklı nesne ye-yüb tur-ursen*

(Z II XVIII) *geç-üb dur-urlar*

Türkiye Türkçesinde -a’lı konverbum’un -p’li konverbumla değiştiği göze çarpıyor : (HŞ) *söyle-yip dur-*; (R) *yat-ıp dur-* ; (HI) *bak-a dur-* = *bak-ıp dur-* ; (P 119) *oku-ya dur-* = *oku-yup dur-*, takriben *oku-r oku-r* tekrarlaması gibi. -a ve -p şekilleri birbiriyle mücadele halindedir.

Türkçe *dur-*, *tur-* fiilinin hakikî bir yardımcı fiil haline girebileceği, yani mânasının yalnız zayıflamakla kalmıyarak tamamiyle kaybolabileceği yukarda (18. s. bk.) kaydedilmişti.

Türkiye Türkçesinde kullanılan -iyor’lu hal şeklinin menşei, bilindiği gibi, türlü türlü tartışmalara yol açmıştır. Bunun *descriptif* bir fiil ile yapılmış bir fiil birleşmesinden çıktığı kesin olarak ileri sürülebilir. (D 391) bunun *kör-e yorı-r’a* veya - Maninski’ye uyarak

kör-e yürür'e dayandığını tahmin etmektedir. Bang, *yori*'nin Osmanlıcada *deskriptif* bir fiil olarak kullanılmadığını, fakat bunun yerine onun sinonimi olarak ince vokalli *yürü-* fiilinin istimal edildiğini kaydediyor. Ona göre, *kör-e dur-ur* > **köreyurur* > **köreyur* > *köreyor* olmuştur. Normal olarak *d* sesi yalnız kelime ortasında veya sonunda *y* olduğu halde, burada çok eskidenberi ve sık sık kullanıldığı için kelime başındaki *d-* istisnai bir gelişme göstererek *y* olmuştur. *-a yürü-* birleşmesi süreklilik gösterir (23. s. bk.). Halbuki *-yor*'lu hal şekli *dur-* ile yapılmış birleşmeler gibi kısa bir hali ifade eder. Bu sebeple, *-yor*'- un *-a dur-ur*'dan çıktığı hakkındaki fikir kabul olunabilir.

2. *düş-*, *deskriptif* bir fiil olarak bir oluş veya kılışın aşağıya doğru hareketini anlatır;

(D 520) *yat-a düş-*.

(D 520) *yıldırı-yu düş-er* "yıldırım saçar".

(TB 159) *bas-a düş-*.

3. *geç-*, olayın süratini gösterir:

(Z I 183) *şol yıldırım bigi öt-e geç-er*.

4. *gel-*, *deskriptif* bir fiil olarak çok defa sürekli veya alışılmış bir faaliyeti ifade eder:

(D 518) *kadimden yangıçeri vası olun-u gel-en hizmetler*

(Du 116) *ağlaş-u gel-i verirler*.

(TB 158) *bu böyle ol-u gel-di, ve olısar* "bu böyle olageldi ve olacak".

(R) *bu ol-a gel-ir*.

(R) *ol-a gel-en veya olun-a gel-en*.

Bundan başka, bu birleşme çok defa şaşırtıcı veya beklenmeyen bir oluş mânasına da gelir :

(R) *görme-ye gel-* "görmemezlikten gelmek"..

(Du 116) *dey-üb tur-ı gel-üb* "diyerek kalkıverdi".

(Du 116) *uyan-ı gel-dim* "uyanıverdim".

(Du 116) *oğra-yu gel-di* "uğrayıverdi".

(TB 158) *gözi kan tol-a gel-di* "gözünü kanlanıverdi".

(Z II XVIII) *tur-ı gel-di* "kalkıverdi".

Türkiye Türkçesinde *-a* ve *-p*'li birleşmelerin, bir alışkanlık anlattığı veya şaşırtıcı bir oluş mânasına geldiği görülüyor.

(HI) *ed-e gel-*.

(P 119) *yaz-a gel-*.

Bundan başka *gel-* esas fiil olarak “gelmek” mânasından başka, araya yeni bir oluşu da gösterir: (HI) *gül-eceğim gel-di*.

Bu fiil birleşmeleri yerine bugün verbal bir ismin dativ'i ile yapılmış birleşmeler de kullanılır: (HŞ) *bu çamaşır çok kaynatıl-mı+ya gel-mez*.

5. *getir-*, *gel-tir-* factitiv şeklinden çıkmıştır. Osmanlıcada *deskriptif* bir fiil olarak yapana yönetilmiş bir hareketi anlatır:

(Du 115) *çıkâr-ı* (veya *-u*) *getür-di* (Duda'nın endeksinde *götür-* şekli geçer; *l* konsonantının düşmesinden önce *e* sesi yuvarlaklaşarak *götür-* şekli meydana gelmiştir.)

(Du 114) *Abdal sal-a getür-di*.

6. *git-*, *deskriptif* bir fiil olarak uzaklaşan bir hareketi gösterir:

(D 518) *iyilige kemlik ol-a gelmiş ol-a gid-er*.

(R) *ata bin-ip git-*

(R) *gemiye bin-ip git-*.

Bundan başka, *git-* “bir şey için gitmek” mânasına da gelir ve o zaman modal bir yardımcı fiil vazifesini görür (25. s. bk.).

Not: Bu fiil birleşmesi yerine bugün yanyana iki verbum finitum da kullanılır: (HI) *anlyama-dım git-ti*.

7. *kal-*, *deskriptif* bir fiil olarak bir oluş veya kılışın sürekliliğini gösterir. Esas fiil *-a* veya *-p* eklerini alır:

(P 119) *şaş-a kal-*

(HI) *dur-a kal-*.

(HI) *uyu-ya kal-* ve (TB 159) *uyı-yu kal-*.

(D 519) *sarar-a kal-*.

(D 519) *yapış-ı kal-*.

Bundan başka, *-p* ile:

(Du 103) *ağzı kalay çanak gibi engl-üb kal-di*.

(R) *düş-üp kal-*.

8. *ko-*, *-d-* ekiyle yapılmış olan eski Türkçe *ko-d-> ko-y-* fiilinin köküdür. *Deskriptif* bir fiil olarak kılışın aldığı durumun uzun müddet devam ettiğini gösterir:

(D 519) *göm-e ko-*.

(D 519) *gizle-yü ko-rsuz*.

(D 520) *al-ı ko-> alıko-*.

(R) *ko-ya ko-*.

(Du 114) *bir nazik bezle sar-a ko-muşlar.*

(Du 114) *ve yardığı yeri dik-e ko-di.*

(Du 115) *gerü kapa-y ko-rdı.*

9. *tut-*, *deskriptif* fiil olarak bir oluş veya kılışın başladığını bildirir :

(D 520) *'acibla-yu tut-*.

(D 520) *sakla-yı dut-*.

-p'li konverbum ile :

(HŞ) *at-ıp tut-*.

Bu fiil birleşmesi yerine şimdi nominal birleşmeler de kullanılır : (HI) *sinemaya gideceğimiz tut-tu* ; *bunu görenin gül-ecegi tut-ar*. Sinfaks bakımından *gideceğimiz* ve *güleceği* faildir.

10. *var-*, *deskriptif* bir fiil olarak şimdiye kadar devam eden durumdan bir uzaklaşmayı gösterir :

(D 519) *bir sahrai dilkeşe çık-a var-dım.*

11. *ver-*, *deskriptif* fiil olarak 1. "başka biri için yapmak" ve 2. "çabuk yapmak" mânalarına gelir. Esas fiil her iki halde de *-a* v.s. eklerini alır.

a)

(D 520) *ko-yı ver-> koyuver-*.

(D 516) *ya gel-i ver-mezse? = ya gelme-yi ver-irse?*

(Du 116) *ağlaşu gel-i ver-irler.*

(Du 114) *sor-a ver-diler.*

Duda indeksinde her iki misalde de tercihan *ver-* yerine *var-* şeklini alıyor ki, yazı bakımından mümkündür. Fakat *ver-* şekli daha uygundur. Çünkü ilk misalde biri ötekine merhametinden dolayı ağlamakta ve ikinci misalde de başka biri düşünülerek sorulmaktadır.

(TB 157) *bul-ı ver-esin*

(Y III) *biz sana bagırınca, suyu koy-uverirsin.*

(Y VI) *hep onun kolayca yap-ı ver-digi işler arasındaydı.*

b)

(D 515) *yaz-ı ver!*

(D 516) *aç-a ber "açıver!"* ;

(TB 157) *bul-ı ver-di.*

(TB 157) *tut-ı ver-em.*

(Y I) *sevinçinden bayıl-ı ver-ir.*

(Y I) *suyu önüme dök-ü ver-miştim.*

(Y I) *içeri gir-i ver-mişt.*

(Y III) *hepsi suya düş-ü ver-di.*

Not : (HI) *al-ıp ver-ememek* “birlik olmamak” bir fiil birleşmesi değildir. Çünkü burada iki kılıştan - almak ve verememek - bahsedilir.

ver- fiilinde de nominal bir kullanma temayülü göze çarpıyor : (R) *kaçmak ver-* “kaçar gibi yapmak”. Burada başka bir modalite vardır.

12. *yat-* tesadüfe bağlı ve az süren bir oluşu gösterir :

(D 517) *düşün-üp yat-*.

(Du 103) *kana garık ol-ub yat-ur*

13. *yaz-* “yanılmak, isabet etmemek” esas fiil olarak Türkiye Türkçesinde artık kullanılmazsa da, bundan çıkma verbal bir isim (eskiden “günah” mânasına da gelen *yazık*) malûmdur. Bir oluş veya kılışın olmağa yaklaştığını gösteren bu *deskriptif* fiil pek az kullanılır:

(D 514, 516) *düş-e yaz-dı.*

Bunun yerine bugün (P 119) tercih edilen şekiller : *az kal-dı düş-üyordu* veya *düş-ecekti*. Burada iki esas cümle, gramatik bir vasıta olmadan mantıkan birbirine bağlanmıştır ki, aynı durumu *-sar* ekinde de görmekteyiz.

14. *yürü-*, *deskriptif* bir fiil olarak uzun süren bir oluşu gösterir:

(Du 115) *ezberle-yü yürü-rken.*

(Du 90) *oglanın hocası gel-i yürü-r deyü.*

(Z II XVIII) *gör-e yürü-rsiz anı.*

(Z II XVIII) *çekil-i yürü-r tamuya.*

Bundan başka, *-p*'li konverbumla :

(Du 91) *buluşdur-ub yürü-di.*

(H I) *al-ıp yürü-*.

Bunların yanında *yürü-* ile yapılmış sıralamalar da vardır : *bu iş al-dı yürü-dü.*

Türkiye Türkçesinde istek şeklinin 1. şahıs çoğulu ve imkânsızlık şekli de bu türlü fiil birleşmeleri sayesinde meydana gelmiştir.

al-, *deskriptif* bir fiil olarak - meselâ Kazakça ve Çağataycada - “bilmek, muktedir olmak”, Özbekçede ise “başlamak” mânasına gelir. Bu sonuncu mâna **gör-e al-ım* birleşmesinde, yani bir fiil birleş-

mesinin verbal isminde geçmiş olabilir. Bu birleşme sonradan *gör-elim* şeklini almıştır.

Yukarda zikredilen birinci mânadan imkânsızlık şekli çıkmıştır. Radloff (R I 349) ve Bang (Studien 1916, 911. s., 2.) *bulamadı* şeklinin **bul-a al-madı* > **bula(l)madı* birleşmesinden çıktığını ileri sürmüşlerdi. Bu şeklin eskiden *-ima-* ve *-uma-* ile yapılması (D 377, 379) da bu tahmini teyidedebilir. *l* sesinin konsonandan önce düşmesi sık sık gördüğümüz bir olaydır. (TB 158) *bil-imedi*, *otur-umadı*, *kıy-amaz*. Tahsin Banguoğlu (TB 158) bu şeklin *u-ma-*'dan çıktığını ileri sürerek, eski Türkçede geçen *u-* "bilmek, muktedir olmak" köküne dayanmaktadır.

III. grup : *Ich möchte tun, I like to do, je désire faire quelque chose* gibi ifade şekilleri de yalnız bir oluşu göstermekle beraber fiiller her üç dilde de türlü türlü şekillerde bağlanmıştır. Bu üç dilde bir mastarla birlikte bir verbal ifade teşkil eden "veranlassen" sebep olmak, "wollen" istemek, "können" muktedir olmak, "beabsichtigen" niyet etmek, "geruhen" buyurmak, "anfangen" başlamak... gibi fiil gruplarına J. Marouzeau "verbe semi-auxillaire,, yani "yarı yardımcı fiil,, adını vermektedir. Almancada bu fiillere "modales Hilfsverb (modal yardımcı fiil),, adı verilmektedir. "Yarı" kelimesi bu fonksiyon için ne kadar yersizse, modal tâbiri de o kadar uygunsuzdur. Daha iyi bir tâbir bulunmadığına göre, modal yardımcı fiil tâbiri kullanılabilir.

Fiil birleşmelerinde *deskriptif* fiillerin tersine olarak, modal yardımcı fiiller mânalarını tamamiyle muhafaza ederler; *logique* esas fiil *-a...*'lı şekilde geçer; bugün bu birleşme az kullanılır.

1. *başla-* :

(D 520) *yuyun-u başla-dı.*

(Du 117) *ver-i başla-mışdı.*

(Z I 183) *ol sözleri söyle-yü başla-dı.*

Bu fiil şekli yerine bugün *başla-* ile birlikte mastarın dativ'i kullanılır : (D 187) *-mağa başla-*.

2. *bil-* "bilmek, muktedir olmak" :

(Du 114) *sakla-yu bil-*.

(D 514) *git-me-ye bil-irsin.*

(TB 157) *al-ı bil-*.

(D 514) *kurtar-ı bil-ürseng.*

Eski Osmanlıcada bu birleşmede *bil-* olumsuz şekilde de kullanılabilirirdi.

Halbuki Türkiye Türkçesinde bu şekil imkânsızdır. Bilindiği gibi, bunun yerine *-ama-*’lı şekil kullanılır.

(YN 69,8) *düş-e bil-ecegi kadar.*

(P 122) *ol-a bil-ir.*

Bunun yanında (P 123) *yazmağı bil-miyen kimseler* şekli de kullanılır.

3. *buyur-*. Yapılması buyurulan şey umumiyetle ifade edilmez, çünkü bu, bahis mevzuu münasebetlerden açıkça anlaşılır. Eski Türkçedeki sinonimi *yarlıgka-* olan *buyur-* da Osmanlıcada ve Türkiye Türkçesinde çok şümullü olarak kullanılır : *buyur-du.* v. s.

4. *git-* yukarda 21. sayfada izah edildiği gibi, sık sık *deskriptif* bir fiil olarak kullanılır. Yalnız *git-* arasına “... için gitmek” mânasına da gelir ve o takdirde *git-* III. gruba girer :

(Z II XVIII) *otar-ı gid-esiz* “otlatmaya gidersiniz”.

(R) *iste-yü git-* “rica için gitmek,,.

(Du 116) *iste-yü gid-eler* “aramaya gitmek,,.

5. *gör-*, modal bir yardımcı fiil olarak “denemek..., için çalışmak” mânasında kullanılır. Bu mânada bilhassa emir ve istek şekillerinde çok sık geçer.

(D 518) *al-ı kör-* “ala görmek,,.

(TB 157) *sat-a gör ki müflisliğüm vaktidir.*

(TB 157) *tar dirilme-yi gör!* “sakın darda kalma!,,.

Burada geçen “gör” şekli yerine Türkiye Türkçesinde : (HŞ) *haydi caddeyi tut, bak-alım* gibi birtakım ifade şekilleri de kullanılır. Bu türlü modern sıralamalara sık sık işaret edilmişti. Bunun gibi, *kıl!* “yap” şekliyle yapılmış misaller de vardır: (D 389)* *ver-e kıl!* veya **ver-e kel!* “veriver!,,. Eski Osmanlıcada 2. şahıs emir eki olan *-ğil* buradan çıkmıştır.

Gör- için emir şeklinde olmıyan örnekler :

(Du 115) *sal-a gör-üb, sor-a gör-diler.*

(Du 116) *ırak at boğazlayayım de-yü gör-düm, razi olmadı.*

(Za I 182) *ol biçare gafil and iç-e gördi.*

-sa< -sar, Eski Osmanlıca (D,397) *-(y)ısar* şart eki eskiden istikbal mânası taşırdı: *ed-iser+im terkni can ve teng* “can ve teni terkedeceğim”; *ger Muhammed olmaya idi ayan olmayısardı zemin ve asıman.* Bang da bu

ekin **-a sa-r*'dan çıktığını ileri sürmüştü: **bar-a sa-r* "gitmeği düşünüyor". Orta hecenin düşmesiyle ** barasar*'dan *barsar* şekli çıkmıştır. Demek oluyor ki bu ek de modal bir yardımcı fiil ile yapılmış bir fiil birleşmesinden meydana gelmiştir. *bar-sar, başka kel-ir* "o giderse, başkası gelir", aslen yanyana gelmiş iki esas cümle sayılabilir: "o gitmeği düşünüyor, bir başkası geliyor". Buna benzer birçok modern sıralamalar görmüştük. Burada da mânaya dayanan bir sıralama olduğu ileri sürülebilir. Demek ki önce söylenen şey, hiçbir gramer işareti almaksızın sonradan söylenen şeyin şartı olmuştur.

Bu III. grupta gördüğümüz birleşmelerin yerine bugün çok defa umumiyetle dativ halinde olan verbal isimlerle yapılmış birleşmeler geçmiştir :

(LP 208) *sizden bir iş istemeğ+e gel-medik.*

(P 123) *taşır-mağ+a kâfi gel-ir.*

(P 123) *oraya git-me+n+e lüzum yok.*

Son olarak, modal yardımcı fiillerin transitiv fiil olarak kullanıldığını da söyleyelim: (P 122) *kendisine evinizi satmanız+ı arzu eder.* Burada bir akkusativ kullanılmıştır.

(LP 208) *ben bu kitabı almak istedim.*

Başka bir grup: "Fiil birleşmeleri" veya "mürekkep fiiller" arasında arasına başka bir grup daha geçmektedir. Lâkin bu grup gerçekten bu birleşmelerle alâkadar olamaz. Çünkü burada kastettiğimiz *tamir et-*, (eski) *tamir kıl-* veya *tamir eyle-* gibi takımlar yalnız bir oluşu veya kılışı ifadeye yarıyan iki verbal şekilden yapılmamıştır. Burada daha çok müteradif mânalı transitiv fiiller kastediliyor. Hakikaten, *tamir* gibi yabancı kelimeler mastar, yani verbal isimdir ve fiiller de bir çeşit yardımcı fiilden başka bir şey değildir. Bunlara çok defa yardımcı fiil adı verilmektedir; ben bunlara, asıl yardımcı fiillerle karıştırılmalarını önlemek için, sözde yardımcı fiiller diyorum. Yardımcı fiillerin objekt'la değil de, bir praedikat ismi ile birlikte kullanıldıkları göz önünde tutularak bu isimlerin de objekt değil, praedikat olarak kabul edilmesi lâzım gelir (Peters 125 de bu fikirdedir). Arasıra *et-* yerine *ol-* da, yani halis bir yardımcı fiil de kullanılır: *kayb ol-*. (*kaybol-* sadece bir imlâ şeklidir; sintaks bakımından kıymeti yoktur). Bu da gösteriyor ki bu sözde yardımcı fiiller ile asıl yardımcı fiiller arasında büyük bir fark yoktur. Diğer

tarafından *ol-*, bu birleşmelerde geçmiyen **i-*'den mâna bakımından daha kuvvetlidir. Mâna bakımından kuvvetsiz birtakım fiiller de bazan sözde yardımcı fiil olarak kullanılır. Meselâ *bul-*, *olun-*, *gel-* gibi. Bu fiillerin mütemmimi daima nominaldır. Burada konverbum olamaz.

Hulâsa : I. grup nominal veya verbum finitum şeklinde bulunan *logique* esas fiil bir yardımcı fiil ile birlikte zamanı veya modusu (kip) ve hattâ arasına kılınışı da gayet açık olarak gösterir. Bu grup bugün de çok canlı ve çeşitlidir. Yalnız bir yerde bu türlü bir fiil birleşmesinin yerini casus obliquusta bulunan bir mastarla yapılmış bir birleşme almıştır (-*mak+ta ol-*).

II. grup, converbum şeklindeki bir esas fiilin oluş veya kılınışın eylem çeşidini bildiren *bir deskriptif* fiil ile birleşmesinden meydana gelir.

Eskiden çok yayılmış olan bu birleşme epeyce azalmıştır. Bunun yerine ya iki verbum finitum kullanılır (*kal-dı düş-tü*, *al-dı yürü-dü*, *anlyama-dım git-ti*) gibi. Yahut da mastar halinde veya casus obliquus'ta bulunan bir verbal isimden yapılmış bir birleşme kullanılır (-*ma+ya gel-*, -*acağımız tut-tu*, -*mak ver-*). Konuşma dili - "Yalancı" romanının hemen her sayfasından anlaşıldığı gibi - II. grupun bu gibi fiil birleşmeleri bakımından epeyce zengindir. Burada verilen misallerin pek çoğunu aldığımız yazı dilinde bu birleşmeler daha da azalmıştır.

Konverbum şeklinde *logique* bir esas fiilin modal bir yardımcı fiil ile birleşmesinden meydana gelen III. grupun artık tamamıyla ortadan kalktığı anlaşılıyor. Bunun yerine obliquus veya kusus inde-finitus şeklinde bir verbal isim ile yapılmış birleşmeler geçmiştir (-*mağ+a başla-*, -*mağ+ı bil-*).

Bu sonuncu birleşmeler yabancı kelimelerle yapılan *dans et-* gibi takımlarla birlikte artık fiil birleşmesi sayılamazlar.

İŞARET VE KISALTMALAR

- * : varlığı farzedilen, kaynaklarda geçmiyen şekil
- + : nominal kök, meselâ *isim+li*
- : verbal kök, meselâ *gel-miş*
- ± : bir vocalin düşmesiyle bir araya gelen nominal ve verbal kök, meselâ *gelmiş idi = gelmiş±di > gelmişti.*
- < : eski bir şekilden gelişme.
- > : yeni bir şeklin gelişmesi

AGr : Alttürkische Grammatik, Leipzig 1950, A. v. Gabain

- W. BANG, Zum osm. Praesens auf -yor, Heidelberg 1918.
D : Deny, Grammaire turque, Paris 1921
Du : Duda, Qırq vezir-Erzählugen, Leipzig 1930
Hİ : Hony-İz, A Turkish-English dictionaray, Oxford 1947
HŞ : Heuser-Şevket, Türkisch-deutsches Wörterbuch, İstanbul 1931
LP : Ludner-Preusser, Grammatishes Lehr-und Übungsbuch, İstanbul, 1938
P : Peters, Grammatik der türkischen Sprache, Berlin 1947
KB : Kutadgu bilig
R : Radloff, Wörterbuch der Türk-Dialecte, Petersburg 1893 ve müt.
TB : Tahsin Banguoğlu, Altosmanische Sprachstudien, Leipzig 1938
Y : "Yalancı", Bedri Faik'in hikâyesi, Yeni İstanbul gazetesi 1951
YN : Yaşar Nabi, Hikâyeleri, İstanbul 1938
Z I : Zajaczkowski, Vieille Osmanlı I, Krakau 1934
Z II : Zajaczkowski, Vieille Osmanlı II, Krakau 1937

Bütün bu eserlerden sonra verilen numaralar paragrafları değil, sayfaları gösterir.
